

Η Σφίγγα του Λαζαρέτου

Το Λαζαρέτο είναι ένα μικρό νησάκι στο Βαθύ της Ιθάκης. Ήδη από το 1560 όταν τα Επτάνησα τελούσαν υπό Ενετική κυριαρχία υπάρχουν αναφορές ότι εκεί έδεναν τα πλοία για σαράντα μηρές πριν αποβιβαστούν τα πληρώματα τους στην πόλη. Υπάρχουν λιγοστές μαρτυρίες για εξαφανίσεις μελών των πληρωμάτων, ενώ περισσότερες αναφέρουν ότι το Λαζαρέτο ήταν μέρος που έφερε κακή τύχη και οι ναυτικοί δεν ήθελαν να παραμένουν εκεί. Τα πράγματα ξεκαθάρισαν στις αρχές του 1600 όταν μια πανδημία πανώλης είχε σαν αποτέλεσμα ένα μέρος πληθυσμού του νησιού να μεταφερθεί στο Λαζαρέτο ως μέτρο προφύλαξης. Η περίοδος αυτή είναι από τις πιο σκοτεινές στην ιστορία της Ιθάκης. Όσοι από τους κάτοικους επέζησαν αφηγήθηκαν μια πολύ παράξενη ιστορία. Συμφωνά με αυτήν πάνω στο νησάκι υπήρχε ένας αρχαίος βωμός, λόγω των φθορών του βέβαια έμοιαζε περισσότερο με βράχο, που έλκεε τους πιο βαριά άρρωστους συνήθως τις ώρες που άρχιζε να σουρουπώνει. Όσοι περνούσαν περισσότερο χρόνο κοντά του ισχυρίζονταν ότι ακούγαν ένα συνεχή ψήφιθρο σε μια ακατάληπτη γλώσσα. Αυτοί που απάντησαν στον ψήφιθρο του βράχου εξαφανιστήκαν. Στην αρχή αυτό προκάλεσε μεγάλη ανησυχία και φόβο ανάμεσα στους αρρώστους του Λαζαρέτου αλλά ύστερα θεώρησαν ότι αυτοί που εξαφανίστηκαν στην πραγματικότητα είχαν σωθεί.

Η επιδημία της πανώλης πέρασε όχι όμως και το φέμιν για τον βράχο που έφερε στα αυτιά του Ενετού τοποτηρητή, γνωστό για την εκκεντρικότητα του, ο οποίος διέταξε να σκαλιστεί εκεί η μορφή μιας σφίγγας. Το Λαζαρέτο εξακολούθησε να χρησιμοποιείται ως τόπος καραντίνας για τα πληρώματα των εμπορικών και επιβατικών πλοίων ενώ οι πιο τολμηροί κάτοικοι του νησιού συνέχιζαν να

Αυτοί που απάντησαν στον ψήφιθρο του βράχου εξαφανιστήκαν.

πηγαίνουν τους βαριά άρρωστους στον χώρο που υπήρχε το άγαλμα της σφίγγας γιατί έβλεπαν την εξαφάνιση των δικών τους ανθρώπων, αν και αβάσταχτη, ως σωτήρια γιατί τους απάλλασσε από ότι ανέναν αργό και επώδυνο θάνατο. Η παρουσία της είχε αρχίσει να παίρνει μορφή λατρείας πράγμα που προκάλεσε την έντονη αντίδρασης της εκκλησίας οδηγώντας στην καταστροφή του γλύπτου και την απομάκρυνση των κομματιών του από το νησί του Λαζαρέτου, μετά από λίγα χρόνια στη θέση αυτή κτίστηκε το εκκλησάκι του Σωτήρα (1668). Απαγορεύτηκε στους κατόικους να μιλούν πλέον για την ιστορία της σφίγγας και οι παραβάτες τιμωρούνταν αυστηρά.

Η ιστορία αυτή προκύπτει από τη συλλογή και διασταύρωση προφορικών μαρτυριών από κατοίκους της Ιθάκης που ανήκουν στις πιο παλιές οικογένειες του νησιού. Υπάρχουν και κάποιες γραπτές, όπως αυτή της Νικόλαου Καραβία Γρίβα που αναφέρεται όμως μόνο στην ίπαρξη αρχαίων ερειπίων στο νησί του

Λαζαρέτου:

«Επί της Αγγλικής διοικήσεως οικοδομήθη το λοιμοκαθαρήριον, τον οποίον αι πέτραι των θυρών και των παραθύρων είναι εκ των μνημείων των αρχαίων Ελλήνων. Εις μέρος δε αυτών φαίνονται αι επιγραφαί¹.»

Πληροφορίες για την ίπαρξη της σφίγγας, που δεν ανήκουν στην προφορική παράδοση της Ιθάκης, δίνονται για πρώτη φορά το 2010 στο έρθρο των P-H. de Malhaut και Ph. Mauret στο περιοδικό *Journal des Savants* με τίτλο, «Ένα πρόσφατα ανακαλυψθέν έγγραφο για την υπό Ενετική κυριαρχία Ιθάκη [Un document inédit sur Ithaque à l'époque vénitienne]». Οι συγγραφείς μιλούν για την πρόσφατη ανακάλυψη ενός χαρακτικού στα προσωπικά αρχεία του κυβερνήτη François-Xavier Donzelot που αφορά στο λαζαρέτο της Ιθάκης. Δημιουργός του χαρακτικού είναι ο Αντόνιο Πάολο από την Πάντοβα, ένας ενετός καλλιτέχνης που ζούσε και έδρασε στο δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα στη Βενετία, γνωστός για τον ιδιαίτερο τρόπο χαρακτηριστικού επηρεασμένο από τα ταξίδια του στην Άπω Ανατολή. Χαρακτηριστικά αναφέρουν τα εξής:

«Μια περαιτέρω λεπτομέρεια τραβά την προσοχή του θεατή. Στη βάση του πύργου βρίσκεται μια ελληνικού τύπου σφίγγα χωρίς τα χαρακτηριστικά φτερά της, αναπανόμενη πάνω σε ένα βράχο με το βλέμμα της να στρέφεται προς τα δεξιά. Η ίπαρξη της εκεί δεν ταιριάζει με την υπόλοιπη εικόνα, που οδηγεί αρχικά στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για αποκύμα της φαντασίας του καλλιτέχνη. Ήταν αρκετά συνηθισμένο για τους καλλιτέχνες της Ύστερης Αναγέννησης ή τον Early Settecento να κοσμούν το εξωτερικό πλαίσιο των σχεδίων τους με μυθολογικά πλάσματα ή αλληγορίες. Άλλα είναι πολύ πιο ασυνήθιστο να εισάγονται μια ρεαλιστικά στοιχεία στο ίδιο το τοπίο, καθώς οι καλλιτέχνες είχαν ως στόχο να αναπαραστήσουν την πραγματικότητα με τη μεγαλύτερη ακρίβεια. Πρέπει λοιπόν να παραδεχτούμε ότι ο Αντόνιο σχεδίασε ένα μνημείο ή ένα αντικέιμενο που είδε με τα μάτια του, αν και μάλλον δεν κατάφερε να αναπαράγει πιστά τις πραγματικές του αναλογίες. Είναι επίσης πιθανό ότι ολοκλήρωσε την εικόνα όταν είχε ήδη εγκαταλείψει το μέρος βασισμένος σε σχέδιο του ή από μνήμη».

... η φέμιν για τον βράχο έφτασε στα αυτιά του Ενετού τοποτηρητή, γνωστόν για την εκκεντρικότητα του, ο οποίος διέταξε να σκαλιστεί εκεί η μορφή μιας σφίγγας.

Χωρίς να γνωρίζουν τις προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων του νησιού παραθέτουν και το παρακάτω συμπέρασμα:

«Δεν πρέπει να αποκλείσουμε μια εναλλακτική, αν και λιγότερο πειστική, υπόθεση: η σφίγγα μπορεί να είναι μια πρωτότυπη δημιουργία που ανατέθηκε από τις ενετικές αρχές σε ένα άγνωστο καλλιτέχνη τον 16ον ή 17ον αιώνα, ο οποίος εμπνεύστηκε από γλυπτά που είχε δει και αντιγράψει στη Ρώμη ή τη Βενετία».

Μια ακόμη μαρτυρία για την ίπαρξη της είναι μια λεπτομέρεια σε ένα ξυλόγλυπτο (εικ. 2), οικογενειακό κειμήλιο, που αν και φθαρμένο από το πέρασμα του χρόνου αναπαρίσταται σε ένα μέρος του η εμπρόσθια δύψη της σφίγγας.

Από το μικρό της μέγεθος συμπεράνουμε ότι ανήκει στην περίοδο που η λατρεία της σφίγγας είχε απαγορευτεί στο νησί. Σημαντικό είναι εδώ να αναφερθεί ότι η οικογένεια στην οποία ανήκει το κειμήλιο αρνήθηκε τη δημοσίευση του ονόματος της.

¹Βάννα Πανδή-Αγαθοκλή, μαρτυρία Νικόλαου Καραβία Γρίβα «Καραντίνες και λοιμοκαθαρήρια στη Ιόνια νησιά» 2011, σελ. 21.

... οι πιο τολμηροί κάτοικοι των νησιών συνέχιζαν να πηγαίνουν τους βαριά άρρωστους στο χώρο που υπήρχε το άγαλμα της σφίγγας γιατί έβλεπαν την εξαφάνιση των δικών τους ανθρώπων, αν και αβάσταχτη, ως σωτήρια ...

Εικόνα 4. Τρισδιάστατη ανακατασκευή λεπτομέρειας ξυλόγλυπτου που απεικονίζει την μορφή της σφίγγας.

Εικόνα 5. Γλυπτική αναπαράσταση σε ξύλο βασισμένη στο χαρακτικό του Αντόνιο Πάολο και την λεπτομέρεια του ξυλόγλυπτου.

base of this unpublished material, we hope to write in the near future a new history of French-ruled Heptanese.

Going through the dossier, we fell onto a piece which looked unmistakably earlier than the other documents and thus doesn't seem to belong with the rest. Given its importance, we thought this new piece of evidence on the Ionian islands' history should be presented without delay, albeit briefly, to the scientific community.

The artwork in question is an engraved view of a picturesque islet surrounded by a ring of low mountains; most of the islet is occupied by a towered building, on top of which a cross bears a flying flag; at the bottom of the frame, a caption surmounted by an heraldic winged lion reads as follows: "Lazzaretto di Teacchi" (fig. 1). The depicted place is easy to identify: the aforementioned islet is still to be seen nowadays, off the coast of Vathy, the main locality of Ithaca, and it sheltered indeed a lazaret until the 1950s; most of the buildings are now razed to the ground, except a small orthodox chapel. The whole landscape has changed dramatically since the time the engraving was drawn: to the best of our knowledge, this work is the only existing picture of the Ithaca Lazaret as it looked like before the 19th century. A closer look at this fascinating document raises several questions, which we would like to address.

On the base of style, as well as of the lion's design on the flag on top of the tower and on the lower medallion, the engraving must be dated to the two last centuries of Venetian rule. A precise dating seems difficult to assess, since the document bears no signature, as it is usual in the 17th and early 18th centuries. However, a name, barely decipherable, is handwritten in tiny letters on the back of the sheet: "Ant. P. da Pad.XVII ?". This points to the Italian artist Antonio Paolo da Padova (ca. 1600-1655) who have worked in Venice in the second quarter of the 17th century² and he is known for unique style due to his travels in the Far East. The first question we should ask is why and how this piece ended up among Donzelot's personal papers; and who wrote the name of the alleged artist on the back. We might be able to give an answer once we have fully examined the archive. For the time being, both questions must remain unanswered.

A further detail catches the viewer's attention. At the foot of the tower is a Greek-like sphinx without its characteristic wings, and its forepaws laying directly on the bedrock and its gaze turned to the right. Its style doesn't fit with the rest of the picture, which leads at first to the conclusion that this is an imaginary intrusion due to the fantasy of the artist. It is a well-known convention for Late Renaissance or Early Settecento artists to adorn the outer frame of their drawings with mythological creatures or allegories. But it is far more unusual to have unrealistic elements inserted into the landscape itself, since the artists aimed at recording what they saw as accurately as they could. We should therefore

admit that Antonio drew a monument or artefact that he saw with his own eyes, although he probably did not manage to reproduce faithfully its actual proportions. It is also possible that he completed the whole picture once he had left the place, on the base of a draft or of his visual memory.

If there actually was a stone sphinx on the islet of Ithaca in the first decades of the 17th, its origin is utterly obscure. Although several fragments of pottery and sculpture, dated to the Late Hellenistic and Roman periods, have been reported as coming from illegal excavations in Ithaca, very little is known about the ancient city and its sanctuaries. We might speculate that the sphinx was unearthed in the early 17th¹ century in a ancient sanctuary of the Egyptian gods (like the one recently investigated in the neighboring island of Kephallenia) and then exposed at the foot of the Lazaret's tower by the local authorities, as a symbol of the imperial power inherited from Antiquity by Venetian rulers. But this is hardly more than a guess. We should not rule out an alternative, although less convincing, hypothesis: the sphinx might be an original creation commissioned by Venetian authorities to an unknown artist of the 16th or 17th century, who was inspired by models he had seen and copied in Rome or Venice.

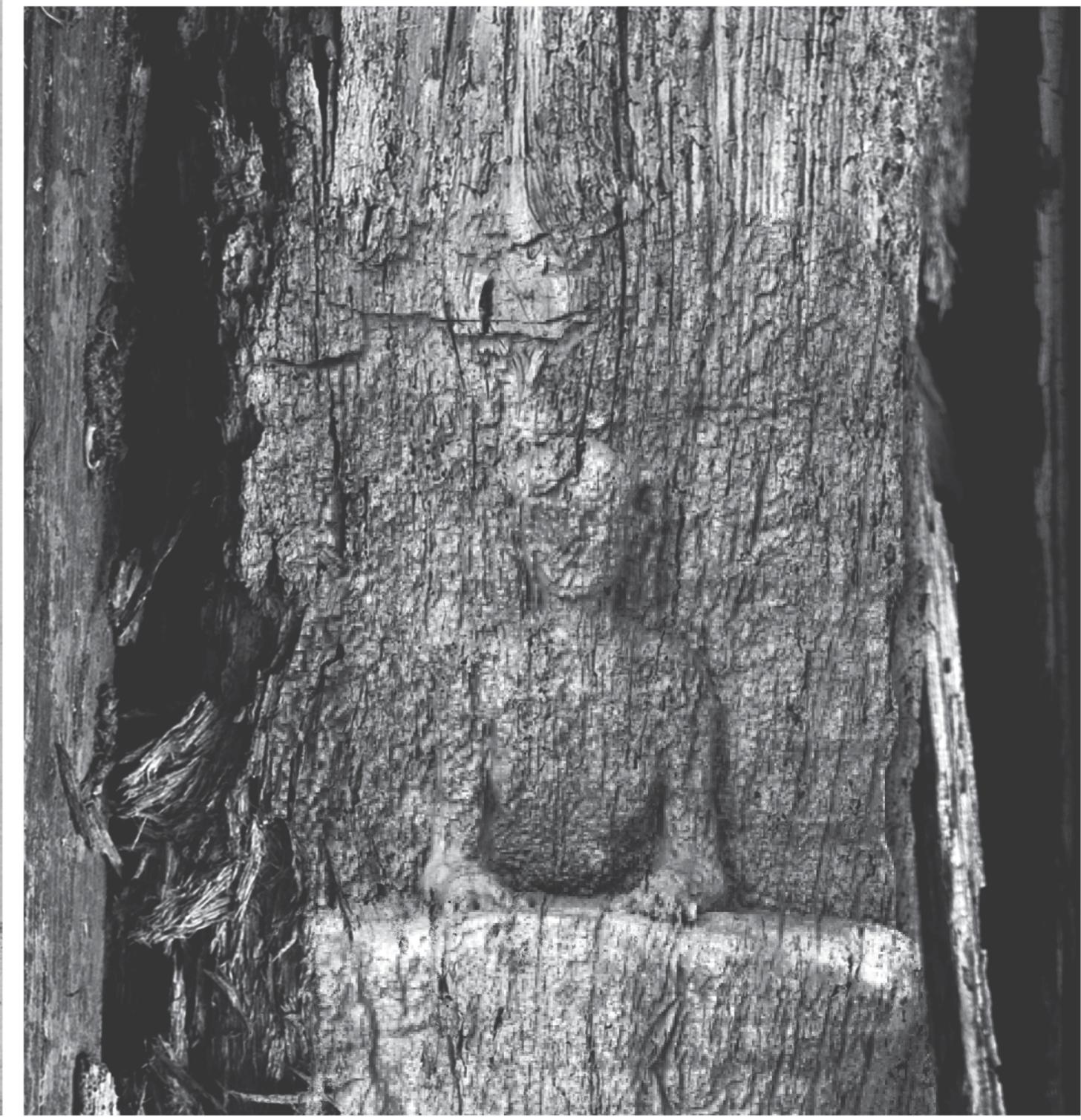
Further investigation is definitely needed. We hope our short note will attract the attention of colleagues, either specialists of ancient Greek sculpture or connoisseurs of Early modern drawing, who might help and resolve some of the questions we raised.

²Ad. von Kirchheim, U. Räth, *Prosopographie der Künstler NordItaliens (17.-18. Jhd)*, vol. III, Vienna, Öst. Akademie der Wissenschaften, 1956, s.v.

Η Σφίγγα του Λαζαρέτου

Εικόνα 1. Χαρακτικό, Αντόνιο Πάολο (1600-1655).

Εικόνα 2. Λεπτομέρεια ξυλόγλυπτου που απεικονίζει την μορφή της σφίγγας.